

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI

G. XALLIYEVA

ADABIYOTSHUNOSLIK

5120100 - Filologiya va tillarni o‘qitish talabalari uchun o‘quv
qo‘llanma sifatida nashrga tavsiya etilgan

Toshkent-2017

Ushbu o‘quv qo‘llanmada adabiyotshunoslik fani va uning dolzarb mummolari shu bilan birga kitobxon va badiiy asar o‘rtasidagi uzviy aloqadorlik masalalari xorij tajribasi asosida tahlil va talqin qilingan. Mavjud topshiriqlar talabning kreativ tafakkurini oshirishga va mustaqil izlanishiga qaratilgan.

Taqrizchilar:

R.Umarova – filologiya fanlari doktori, professor

Z.Islomov – filologiya fanlari doktori, professor

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining
2017-yil 24-avgustdagi 603-sonli buyrug‘iga asosan nashrga tavsiya
etilgan.

O‘quv qo‘llanma Toshkent davlat sharqshunoslik instituti
Kengashining 2017-yil 30-martdagi 8-sonli qarori bilan nashrga
tavsiya etilgan.

KIRISH

“Adabiyotshunoslik” fani dunyo oliy ta’lim maskanlarining deyarli barcha gumanitar fakultetlarida o‘qitiladi. Fanning asosiy maqsadi adabiyotshunoslikning ilmiy-nazariy xususiyatlari va eng muhim qirralari bilan tanishtirish, badiiy ijodni, ijod psixologiyasini tushunishga o‘rgatish, badiiy asarni tahlil va talqin qila olish malakasini shakllantirishdan iborat.

“Adabiyotshunoslik” fani adabiyot nazariyasi, jahon adabiyoti, o‘zbek adabiyoti tarixi, adabiy jarayon kabi fanlar bilan bevosita aloqador bo‘lib, ularni o‘zlashtirish uchun talaba nazariy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi talab etiladi. Mazkur fan filologiya fakulteti birinchi bosqich talabalarining maktabda olgan nazariy bilimlarini mustahkamlash asosida ularni adabiyotning boshqa kurslaridan ma’ruzalar tinglashga tayyorlaydi, badiiy asarni nafaqat o‘qish, balki uqish sirlaridan voqif qiladi.

Badiiy adabiyot durdonalarini mukammal o‘rganish talabalarining adabiy-estetik tafakkurini yuksaltiradi, ularning evristik va kreativ qobiliyatini rivojlantiradi, ilmiy mushohada qilishga yordam beradi. Kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ibot qilish davlat siyosati darajasidagi masalalardan biri bo‘lib, respublikamizda bu borada bir qancha muhim davlat hujjatlari qabul qilingan va qilinmoqda. Endi ta’lim sistemasi o‘qitishga mutlaqo yangicha yondashishni, mediasavodxonlikni oshirishni va AKTdan unumli foydalanishni, horij tajribasi asosida eng yaxshi an’analarni o‘quv jarayoniga tatbiq qilishni taqozo etmoqda.

Endi biz - o‘qituvchilar «nimani, qanday o‘qitamiz» degan savoldan tashqari, «qanday o‘qitsak, ijobiy natija olamiz», «nima qilsak, haqiqatdan adabiyotning «atomdan kuchli» ekanligini isbotlaymiz va yoshlarimizda badiiy kitobga mehr uyg‘ota olamiz» degan savollarga ham javob izlashimiz kerak. Shuningdek, biz Cho‘lponning «Adabiyot chin ma’nosi ila o‘lgan, so‘ngan, o‘chgan, yarador ko‘ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg‘on, o‘tkur yurak kirlarini yuvadurg‘on toza ma’rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug‘ va ravshan qiladirdg‘on, chang va tuprog‘lar to‘lgan ko‘zlarimizni artub tozalaydirg‘on buloq suvi bo‘lg‘onlikdan

bizga g'oyat kerakdir» kabi abadiylikka dahldor fikrlari hamma zamonlar uchun ham muhim va dolzarbligini yetkaza olishimiz lozim.

Ushbu o'quv qo'llanmada "Adabiyotshunoslik" fanining dolzarb muammolari, adabiy-estetik qadriyatlarining milliy va umumbashariy jihatlari, shu bilan birga kitobxon va badiiy asar o'rtasidagi uzviy aloqadorlik, nazariy qonuniyatlar xorij tajribasi asosida yoritilgan. Unda nazariy ma'lumotlardan tashqari, keys topshiriqlar, grafik organayzerlar, badiiy asar tahlili sxemasi, jahon adabiyotshunoslari haqida qisqacha ma'lumot, o'zbek va rus tillarida glossariy, foydalanish uchun adabiyotlar va elektron axborot resurslarining nomlari keltirilgan. O'quv qo'llanmani yaratishda mavjud qo'llanma va darsliklardan, fan bo'yicha tayyorlagan UMK materiallaridan foydalanilgan.

Respublikamizning I.Sulton, D.Quronov, A.Ulug'ov, B.Karimov kabi taniqli olimlari, M.Baxtin, Yu.Borev, J.Kaller, V. Jirmunskiy, V.Xalizev kabi xorij olimlarining ilmiy asarlarida adabiyotshunoslikning nazariy tomonlari yetarli darajada yoritib berilgan.. Shuning uchun biz asosiy diqqat e'tiborimizni badiiy asar tahlili bilan bog'liq masalalarga, mustaqil topshiriqlarga, adabiyot olamidagi yangiliklarga qaratdik. Toki, talabalarimiz olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olsin.

ADABIYOTSHUNOSLIK - BADIY ADABIYOT HAQIDAGI FAN

*Adabiyotshunoslik, matnshunoslik, manbashunoslik,
bibliografiya, folklor, adabiy tanqid, ob'ekt, adabiy-nazariy fikrlar*

Adabiyot soʻzi keng va tor maʼnoda qoʻllaniladi. Keng maʼnoda umuman chop etilgan kitoblarni, tor maʼnoda esa badiiy adabiyotni anglatadi. Adabiyotning estetik ahamiyati - goʻzallik qonunlari asosida borliqni oʻzlashtirishidir.

Badiiy adabiyot adabiyotshunoslikning oʻrganish obʼekti hisoblanadi. Adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning kelib chiqishi, rivojlanish qonuniyatlari, ijtimoiy aloqalarini oʻrganadi. Badiiy adabiyotning ogʻzaki va yozma shakllari mavjud. Xalq ogʻzaki ijodi - folklor durdonalari ogʻizdan-ogʻizga, avlodan-avlodga oʻtib kelgan ogʻzaki ijod namunalari natijasida yuzaga kelgan.

Adabiyotshunoslik adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi va adabiy tanqid kabi asosiy tarkibiy qismlardan iborat. Adabiy manbashunoslik, adabiy matnshunoslik, bibliografiya adabiyotshunoslikning yordamchi sohalari hisoblanadi.

Badiiy adabiyot tarixi va adabiy-nazariy tafakkur tadrijining shaxs va jamiyat hayotidagi oʻrni va ahamiyati beqiyosdir. Sharq mutafakkir va shoirlaridan Shayx Axmad Taroziyning «Funun al-balogʻa», Navoiyning «Mezon ul-avzon», Boburning «Muxtasar», Fitratning «Adabiyot qoidalari», Choʻlponning «Adabiyot nadir» kabi asarlari adabiy-nazariy fikrlar taraqqiyotida muhim rol oʻynadi.

Adabiyotshunoslik falsafa, tilshunoslik, tarix, pedagogika, psixologiya, etika, estetika, sanʼatshunoslik, arxeologiya kabi fanlar bilan oʻzaro bogʻliqlikda taraqqiy etadi.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Karimov I.A. Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. - T.:Maʼnaviyat. 2008.
2. Arastu. Poetika. Axloqi kabir. - T.: Yangi asr avlodi. 2004.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. -T.: Xalq merosi nashriyoti. 2007.
4. Nikolaev A.I. Osnovi literaturovedeniya. -M.2011.

5. Xabibjonov I. Adabiyot darsliklarida tushunilishi qiyin soʻzlar lugʻati // www.kitobxon.com
6. Choʻlpon. Adabiyot nadir // www.e-adabiyot.uz
7. Krupchanov L.M. Teoriya literaturasi. Uchebnik. -M.: Flinta, 2012 // www.litmir.me

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Oʻzbek adabiyotshunosligida adabiyot tarixining dastlabki manbalaridan biri, shoir va yozuvchilar haqida maʼlumot beruvchi asarni belgilang.

- A. Sayohatnomalar
- V. Tazkiralalar
- S. Dostonlar
- D. Memuarlar

2. Fitratning “Adabiyot qoidalarini” risolasida qaysi muammoga katta ahamiyat berilgan?

- A. Sheʼriyat.
- V. Tarix.
- S. Mafkura.
- D. Drama.

3. Adabiyotda epik, lirik, dramatik va liroepik asarlarning nazariy jihatlarini ochib beruvchi adabiyotshunoslikning tarkibiy qismi?

- A. Adabiy tankid
- V. Adabiyot nazariyasi
- S. Adabiyot nazariyasi.
- D. Bibliografiya

4. Yozuvchi va shoirning oʻziga xosligi, uning adabiyotga koʻshgan yangiligi nima deb ataladi?

- A. Novatorlik
- V. Anʼanaviylik

S.G'oyaviylik
D.Umumbashariylik

5. Adabiyotshunoslikning yordamchi sohalarini ko'rsating?

- A. Bibliografiya, adabiyot nazariya.
- B. Adabiyot nazariyasi, adabiy tanqid
- C. Adabiyot tarixi, manbashunoslik.
- D. Adabiy manbashunoslik, bibliografiya

6. So'z san'atining vujudga kelishi va rivojlanish tarixini tadqiq etuvchi, adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlaridan biri.

- A. Adabiyot nazariya.
- B. Adabiyot tarixi
- C. Manbashunoslik.
- D. Adabiy tanqid

BADIIY ADABIYOT- SAN'AT TURI SIFATIDA

San'at, amaliy va badiiy san'at, so'z san'ati, badiiy asar, obraz, obrazlilik, obraz turlari, adabiyotning ijtimoiy vazifalari

San'at» insonning go'zallik konuniyatlari asosida borlikni badiiy o'zlashtirishga karatilgan yaratuvchilik faoliyati hamda uning natijasida vujudga kelgan narsalarning jamidir.

San'at amaliy va badiiy san'at turlariga ajraladi. Kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, zardo'zlik, modelerlik kabilar amaliy san'at turiga mansub bo'lsa, adabiyot, rassomlik, musika, xaykaltaroshlik, kino, teatr kabilar badiiy san'at turlari hisoblanadi. Amaliy va badiiy san'at turlarining umumlashtiruvchi va farqli jixatlari mavjud. Amaliy san'at go'zallik konunlari asosida kechgan mehnat faoliyati mahsuli bo'lsa, badiiy san'at go'zallik konunlari asosida kechgan ijodiy-ruhiy faoliyat natijasidir.

Adabiyot san'atning musiqa, rassomchilik, xaykaltaroshlik kabi boshqa san'at turlaridan so'z san'ati ekanligi bilan farq qiladi.

Obrazlilik – har qanday san'at turining asosiy xususiyati. Obraz - ijodkor yaratgan inson dunyosining umumlashgan tasviri, voqelikning badiiy in'ikosi. Badiiy adabiyotdagi obraz “badiiy to'qima yordamida yaratilgan, estetik qiymat kasb etgan inson hayotining umumlashma va ayni paytda aniq manzarasi.”²

Obrazlar xayoliy-fantastik, satirik, majoziy-ramziy, afsonaviy kabi turlarga ajraladi. Dunyo, Sharq, Amerika obrazi kabilar ilmiy adabiyotlarda obrazlar gipersistemi deb ko'rsatilgan¹.

Badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi o'rnini tasavvur qilish uchun u bajarayotgan ijtimoiy vazifalar nimalardan iborat ekanligini bilish lozim. Badiiy adabiyotning eng muhim vazifasi - insonni komillik sari yetaklashidir. Bundan tashqari adabiyot bilish (evristik), badiiy-konseptual, kommunikativ, tarbiyaviy (didaktik), kompensatorlik (tasalli berish), badiiy bashorat, estetik funksiyalarni ham amalga oshiradi. Masalan, badiiy adabiyotning estetik vazifasi -

² Л.И.Тимофеев. Основы теории литературы, Москва, 1971, стр. 62-63.

¹ www.listos.biz/филология/николаев-а-и-основы-литературоведения/виды-художественных-образов

insonda go‘zallik tuyg‘usini shakllantirishi, rivojlantirishi, nozik didni tarbiyalashi bilan belgilanadi.

Badiiy adabiyotning inson aqli va ma’naviy kamolotiga kuchli ta’sir ko‘rsatishi e’tiborga olinib, 2017 yil 12 yanvarda O‘zR Prezidenti Sh.Mirziyoevning kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirishga qaratilgan Farmoyishi e’lon qilindi¹.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Fitrat Adabiyot qoidalari. -T., 1995
2. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. T., Fan. 2004.
3. Karimov O. Badiiy obrazning ko‘p ma’nolilik xususiyati // O‘zbek tili va adabiyoti . 1990. №.3. -B.21-26.
4. Potebnya A. Estetika i poetika. -M.:1976.
5. To‘ychiev U. O‘zbek adabiyotida badiiylik mezonlari va ularning maromlari // www.kitobxon.com
6. Borev Yu. Estetika: Uchebnik // www.gumer.info
7. Spesificheskie svoystva xudojestvennoy literaturi // www.studfiles.net

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Adabiyot boshqa san’at turlaridan qanday farq qiladi?

- A. Obrazlilik, g‘oyaviyligi
- V. So‘z san’ati, badiiyliigi
- S. Estetik vazifasi, mavzusi
- D. Umumbashariyligi, milliyliigi

2. Badiiylikning birlamchi sharti nima?

- A. Obrazlilik
- V. Sifatlash

¹ ЎзР Президентининг «Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида» ги Ф-4789-сонли Фармойиши // www.lex.uz

- S. Mubolag‘a
- D. Badiiy to‘qima

3. Badiiy adabiyot va san‘atdagi obrazlilikning fantastika va mubolag‘aga asoslangan turi ko‘rsatilgan javobni belgilang

- A. Simvolizm
- B. Akmeizm
- S. Grotesk
- D. Gradatsiya

4. Biror badiiy asardagi obraz uchun asos bo‘lgan shaxs nima deyiladi?

- A. Obraz
- V. Tip
- S. Xarakter
- D. Prototip

5. Didaktik asarni belgilang?

- A. «Devoni lug‘otit turk»
- V. «Gul va Navro‘z»
- S. «Muhabbatnoma»
- D. «Hibatul- haqoyiq»

6. Obraz turlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni belgilang?

- A. Xayoliy-fantastik, norasmiy, tarixiy obrazlar.
- V. Romantik, majoziy, intellektual obrazlar.
- S. To‘qima , romantik, satirik obrazlar
- D. Majoziy, xayoliy-fantastik, afsonaviy obrazlar.

BADIIY ASARDA MAVZU VA G'OYA

Badiiy asar, badiiy ijod, mavzu, g'oya, abadiy mavzular, leytmotiv, yaxlitlik, butunlik, voqelik, shakl, mazmun.

Har qanday san'at badiiy asar shaklida yashaydi. *Keng ma'noda* insonning go'zallik qonuniyatlari asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyatidan badiiy asar yaraladi (musiqa, rasm, haykal, kino, raqs va h.k.) *Tor ma'noda* badiiy adabiyotga mansub kitoblar badiiy asar deyiladi. ("Xamsa", "Boburnoma", "O'tgan kunlar", "Shaytanat", "Urush va tinchlik" kabi)

Badiiy asarda ijod jarayoni muhrlanadi. Shu bois ham badiiy asar tabiatini anglash uchun badiiy ijod jarayoni haqida tasavvurga ega bo'lish kerak.

Badiiy asarda qo'yilgan va yoritilgan hayotiy masalalar, yozuvchi tomonidan asarda ko'tarilgan va ko'p qirrali mazmunni yagona yaxlitlik holiga keltirib turadigan asosiy muammo *mavzu* deb ataladi. Mavzu tanlashda yozuvchining dunyoqarashi va mahorati muhim ahamiyatga ega. Badiiy asarda abadiy va davriy mavzular aks etadi. Do'stlik, muhabbat, baxt va baxtsizlik, mehr, qayg'u, quvonch va boshqalar adabiyotning abadiy mavzularidir. Bundan tashqari har bir zamonning o'z muammolari bo'ladi, ular davriy mavzular deyiladi.

Yozuvchilar adabiy asarda muayyan hayotiy muammolarni ko'tarib chiqish bilangina cheklanmaydilar, balki uning hal qilinishi yo'llarini ham ko'rsatadilar, muayyan bir fikrni ilgari suradilar. Shunga ko'ra adabiy asarda har doim yozuvchining muhim fikri, g'oyasi bo'ladi. Chinakam badiiy asarlarda har bir voqea, har bir shaxs va hatto eng kichik tafsilot ham g'oyaning ifodalanishiga xizmat qiladi. Yozuvchi asarda ilgari surgan asosiy g'oya *leytmotiv* deb ataladi.

Adabiy asarning yaxlitligi, bir butunligi, birinchi navbatda, unda ifodalangan mazmun bilan belgilanadi. Mazmun esa biror shaklda ifodalanadi. Badiiy asar mazmun va shaklning birligidan tashkil topadi. «Mazmun voqelikning mohiyati, shakl mohiyatni ochib berish vositalaridir»¹.

¹ Содержание и форма литературного произведения Ф Крупчанов Л.М. Теория литературѳ. Учебник. -М.: Флинта, 2012 FF www.litmir.me

Mazmun qanchalik murakkab bo'lsa, shakl shunchalik boy bo'ladi. Shuning uchun ham mazmunan boy, shaklan go'zal asarlar abadiyatga dahldor bo'ladi.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyev M. Adabiyotshunoslik lug'ati.-T.: Akademnashr, 2013
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari - T.: O'zbekiston, 2002.
3. Bahodir Karim «O'tkan kunlar»ga qaytib...// www.ziyouz.uz
4. Xalizev V.E. Teoriya literaturi. Uchebnik. -M.: 2004 // www.twirpx.com.
5. Kaller Djonatan. Teoriya literaturi. Kratkoe vvedenie. - M.: Astrel ACT, 2006// www.twirpx.com
6. Mineralova I.G. Analiz xudojestvennogo proizvedeniya. – M.2011

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Badiiy adabiyotdagi abadiy mavzularni toping

A. Do'stlik, bolajonlilik
V. Muhabbat, do'stlik
S. Baxt, mehnatsevarlik
D. Mehr, mehmondo'stlik
2. Asar mazmunining qisqacha bayoni nima deb ataladi?

A. Sharh
V. So'z boshi
S. Annotatsiya
D. So'ngso'z
3. Qaysi asarning leytmotivi xalqlar do'stligini tarannum qiladi?

A.«Layli-Majnun»
V. «Farhod va Shirin»

- S. «Sab' ai sayyor»
- D. «Saddi Iskandariy»
- 4. Mavzu tanlashda nima muhim ahamiyat kasb etadi?
 - A. Yozuvchining dunyoqarashi va mahorati
 - V. Ijodkorning mualliflik pozitsiyasi
 - S. Muallifning ijodiy fantaziyasi
 - D. Adibning ijodiy malakasi

5. Sharq va jahon adabiyotida memuar janrning nodir namunasi hisoblangan asarni toping?

- A. «Qissai Rabg'uziy»
- V. «Shayboniynoma»
- S.«Shoh mashrab»
- D. «Boburnoma»

6. Badiiy asar deganda nimani tushunasiz?

- A. Badiiy adabiyotga mansub kitoblar
- V. Har qanday amaliy va badiiy san'at turi
- S. Estetik qonuniyatlar asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyat natijasi
- D. «Boburnoma», «O'tgan kunlar» kabi asarlar

BADIIY ASAR SYUJETI VA KOMPOZISIYASI

Syujet, syujet unsurlari, ekspozisiya, syujet turlari, konflikt, badiiy detal, kompozisiya, kompozision vositalar.

Syujet badiiy asardagi bir-biriga uzviy bog‘liq holda kechadigan, qahramonlarning xatti-harakatlaridan tarkib topuvchi voqealar tizimi. Badiiy asar syujeti asar mavzusini shakllantiradi.

Syujet - syujet unsurlaridan (ekspozisiya, tugun voqea rivoji, kulminatsiya, yechim) dan tarkib topadi. **Ekspozisiya** - voqealar kechadigan joy, qahramonlar, shart-sharoit. Ekspozisiya hajm e‘tibori bilan turlicha bo‘lishi va asarning turli o‘rinlarida kelishi mumkin. **Tugun** asar voqealarining boshlanishiga turtki bo‘lgan voqea. **Voqea rivoji** syujet voqealarining bosqichma-bosqich rivojlanib borishi. Asardagi voqealar rivojining eng yuqori nuqtasi badiiy asar **kulminatsiyasi** deyiladi. **Yechim** syujet voqealari rivojining yakuni, qahramonlar ruhiyatida, taqdirida yuzaga kelgan holat, asar qahramonlari orasidagi ziddiyatlarning badiiy yechimi.

Konflikt - to‘qnashuv, ziddiyat syujetni harakatga keltiruvchi kuch, uning ta‘sirchanligini, ko‘lamini belgilovchi syujet unsuri. Badiiy asarda inson va inson, inson va tabiat, inson va jamiyat, inson va texnika kabi ziddiyat turlari uchraydi.

Voqea-xodisalarni hikoyalash tamoyiliga ko‘ra syujetning xronikal syujet, retrospektiv syujet, konsentrik syujet, assotsiativ syujet turlari mavjud.

Badiiy asar kompozisiyasi – asarning tuzilishi, vujudi. Syujetdan tashqaridagi qismlar: asar nomi, epigraf, lirik, falsafiy, publisistik chekinishlar, qo‘shimcha lavhalar, kiritma voqealar, peyzaj, portret, ruhiy tahlil va h.k. kompozision vositalar hisoblanadi.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Karimova S. Kompozision mukammallik yo‘lida //O‘zbek tili va adabiyoti. - №6. 1991.
2. Turdiyev K. Asar syujeti va kompozisiyasi haqida// Til va adabiyot ta‘limi. - №3. 2001.
3. Qurbonov T. Portret yaratish uslubi haqida //O‘zbek tili va adabiyoti. - №5. 1996

4. Jirmunskiy V.M. Vvedenie v literaturovedeniye.-SPb., 1996. // www.studfiles.net

5. Vinogradov V.V. Syujet i stil: Sravnitelno-istoricheskoe issledovanie - M., 1963 // www.books.e-heritage.ru

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Qahramonlarning asar syujeti voqealari tamom bo'lgandan keyingi taqdiri haqida ma'lumot beruvchi qism?

- A. Epilog
- V. Ekspozitsiya
- S. Syujet
- D. Voqealar tuguni

2. Dramatizmni kuchaytiradigan, voqealar rivojiga turtki va keskinlik beradigan badiiy vositalardan biri?

- A. Epilog
- V. Badiiy portret
- S. Badiiy konflikt
- D. Peyzaj

3. Badiiy to'qima nima?

- A. Asosiy syujet rivojidan avval beriladigan epizod
- B. Syujetga yaqin manzaralar va voqealar
- C. Ijodkorning remarkasi
- D. Yozuvchining ijodiy tasavvuri va taxayyuli mahsuli

4. Qaysi syujet turida asardagi voqealar kulminatsiyadan boshlanadi?

- A. Konsentrik syujet.
- V. Retrospektiv syujet
- S. Xronikali syujet
- D. Assotsiativ syujet

5. Adabiy asardagi asosiy voqealar tizmasiga bevosita aloqador bo‘lmagan, lekin muayyan g‘oyaviy maqsadga bo‘ysundirilgan kompozision vosita?

- A. Badiiy detal
- V. Lirik chekinish
- S. Kiritma voqea
- D. Badiiy qoliplash

6. Badiiy detal asosiy mazmuni ochishga xizmat qilgan asarlarni belgilang

- A. “Anor”, ”Otello”
- V. “Dahshat”, ”Alximik”
- S. ”Shum bola”, “Oq kema”
- D. “Farhod va Shirin”, “Anor”

BADIIY ASAR TILI

Badiiy til, monolog, dialog, shevaga xos soʻzlar, maxsus leksik resurslar, badiiy tasvir vositalari, epitet, oʻxshatish, metafora, metonimiya, badiiy nutq poetikasi, sheʼriy sanʼatlar

Til adabiyotning asosiy quroli. Tilning umumxalq (jonli, milliy), maʼlum qoidalarga asoslangan adabiy til, badiiy (poetik) til kabi koʻrinishlari mavjud.

Til - badiiy obraz yaratish vositasi. Soʻz yordamida turli-tuman manzaralar, his-tuygʻular, fikr va hodisalar jonli, taʼsirchan holda tasvirlanadi. Badiiy asardagi har bir soʻz asar mazmunini ifodalashga xizmat qiladi. Soʻzlarni oʻz oʻrnida qoʻllash yozuvchi va shoirning mahoratiga bogʻliq.

Ijodkor tilning maxsus leksik imkoniyatlari (sinonim va antonimlar, arxaizm va neologizmlar, dialektizm va jargonizm professionalizm va varvarizmlar) dan shuningdek, *monolog, dialog, poliloglardan* unumli foydalanadi. Badiiy asar tilining xususiyatlari, nazariy asoslari ilmiy adabiyotlarda yoritilgan.¹

Adabiy asarlarning badiiy jihatdan mukammal chiqishida tilning tasviriy-ifodaviy vositalari (*oʻxshatish, metafora, jonlantirish kabi*), poetik figuralar (*ritorik soʻroq, murojaat va xitob, takror kuchaytirish, parallelizm, qarama-qarshi qoʻyish, inversiya kabi*) va sheʼriy sanʼatlar (*tazod, talmeh, istiora kabi*) ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. -T.: Xalq merosi nashriyoti. 2007.
2. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil.- T.: Oʻqituvchi. 1995
3. Samadov V. Oybekning til mahorati. – T.: TDPI, 1981
4. Doniyorov H., Yoʻldoshev B. Adabiy til va badiiy stil. – T.: Fan, 1988.
5. Vinogradov V.V . O yazike xudojestvennoy literaturi. M.: 1999.

¹ Кожевникова Н.А. Избранные работы по языку художественной литературы. - М.2011

6. Kojin A.N. Vvedeniye v teoriyu xudojestvennoy rechi. – M.2013.

7. Gʻafurov I. Choʻlponning til va uslub nazokati // www.ziyouz.uz

8. Baxtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva // www.studfiles.net

9. Tamarchenko N.D. Teoreticheskaya poetika: ponyatiya i opredeleniya

//www.gumer.info

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Dialog va monologlar qaysi janrdagi asarlarda uchramaydi?

A. Roman, tragediya

V. Qissa, masnaviy

S. Tuyuq, fard

D. Masnaviy, gʻazal

2. Fikrni ixcham shaklda, loʻnda va aniq ifodalash nima deyiladi?

A. Lakonizm

V. Koʻchim

S. Kolliziya

D. Grotesk

3. Badiiy asar tilidagi arxaizmlar?

A. Talaffuz jihatdan bir-biriga yaqin boʻlgan soʻzlar.

B. Tilda ilgari mavjud boʻlmagan yangi soʻz va iboralar

C. Bugungi kunda oʻz muqobiliga ega boʻlgan eskirgan soʻzlar

D. Jonli soʻzlashuv tilida ishlatilmaydigan eskirgan soʻz va iboralar.

4. Dramatik asarlarda asar ishtirokchilarining tashqi qiyofasi, yoshi, hatti-harakati haqida muallif tomonidan beriladigan izohlar nima deb ataladi?

- A. Replika
- V. Remarka
- S. Ramz
- D. Aforizm

5. Mazmuni izchil kuchaytirib borishga asoslangan stilistik figura ko'rsatilgan javobni belgilang.

- A. Gradatsiya
- B. Tajnis
- S. Anafora
- D. Oksyumoron

6. So'z yoki so'zlar guruhining misra yoki band boshida takrorlanishi nima deyiladi?

- A. Sifatlash
- V. Mubolag'a
- S. Anafora
- D. Annotatsiya

ADABIY TUR VA JANRLAR

Adabiy tur, adabiy janr, epos, lirika, drama, roman, tarixiy roman, falsafiy roman, qissa, hikoya, ocherk, tragediya, komediya.

Adabiy asarlar shakl jihatidan rang-barangdir, bu esa ularni alohida guruhlarga ajratib o'rganishni taqozo qiladi. Adabiyotni birinchi bo'lib Arastu (er.av. 384-322 yillar) o'zining «Poetika» asarida epos, lirika, drama kabi uch turga ajratib ko'rsatgan¹.

Adabiy turlar janrlardan tarkib topadi. Janr» fransuzcha so'z bo'lib, «tur», «jins» degan ma'noni anglatadi. Adabiy turlar bir-birlaridan, avvalo, voqelikni gavdalantirish usuliga ko'ra farqlanadi. Epos voqeani, lirika inson ruhiy holatini, drama kishi xarakterini gavdalantiradi. Epos so'zlashuv nutqiga yaqin bir tarzda yozilsa, lirika misra, qofiya, bandga asoslanadi. Drama dialog va monologlardan tashkil topadi.

Epos yunoncha so'z bo'lib, yeros «so'z», «nutq», «hikoya» degan ma'noni anglatadi. Epos xalq ijodiyotiga mansub yirik hajmli asar. Masalan, “Alpomish” qahramonlik eposi. Roman, qissa, hikoya, ocherk, feleton epik tur janrlari hisoblanadi.

Lirika (yunoncha so'z bo'lib, «lira jo'rligida aytish» demakdir). She'riy asarlarda musiqiy ohang, ritm mavjud bo'ladi. G'azal, ruboiy, tuyuq, fard, muxammas, musaddas, qasida, chiston kabilar Sharq mumtoz lirik janrlari hisoblanadi. Ularda vafodorlik, sevgi-muhabbat, insoniylik, do'stlik, hayot haqidagi dard va iztiroblar aks ettiriladi.

«**Drama**» yunoncha «harakat» degan ma'noni anglatadi. Dramatik asarlar sahna uchun yaratiladi. Ularning ilk namunalari eramizdan oldin yaratilgan. Tragediya, komediya, opera, balet kabilar dramatik tur janrlari hisoblanadi. Esxil, Sofokl, Evripid, Shekspir singari ijodkorlarning asarlari tragediyaning yuksak namunalaridir. O'zbek adabiyotida Behbudiyning “Padarkush”, Maqsud Shayxzodaning «Mirzo Ulug'bek» tragediyalari ma'lum va mashhurdir. Komediya “Quvnoq kishilar qo'shig'i” degan ma'noni bildiradi. Aristofanning «Chavandozlar», «Burgutlar», Shekspirning «Qiyiq qizning quyulishi», Molerning «Don Juan», Gogolning

¹ Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир.-Т.: Янги аср авлоди. 2004//
www.kitobxon.com

«Revizor», Hamzaning «Maysaraning ishi» kabi komediyalari mavjud.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Adabiy tur va janrlar. 3 jildlik. Lirik, epos, drama.-T.: Fan. 1992.
2. Fitrat. Adabiyot qoidalari.-T.: 1995.
3. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyev M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. -T.: Akademnashr. 2010.
4. Arastu. Poetika. Ahloqi kabir. - T.: Yangi asr avlodi. 2004 // www.kitobxon.com
5. Krupchanov L.M. Teoriya literaturi. Uchebник. -M.: Flinta, 2012 // www.litmir.me
6. Tuychiyev G.U. Poetika» Aristotelya i vzglyadi Abu Rayxana Biruni na literaturu // www.kh-davron.uz

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Afsona va rivoyatlardan qaysi janrdagi asarlarda foydalanib bo‘lmaydi.

- A. Doston, qissa
- V. Roman, masnaviy
- S. Fard chiston
- D. She’riy roman, ertak

2. Quyidagi she’r janrini belgilang.

*Bu gulshan ichraki yo‘qtur baqo guliga sabot,
Ajab saodat erur, yaxshilik bila chiqsa ot (Alisher Navoiy)*

- A. Masnaviy
- V. Fard
- S. Qit’a
- D. Murabba’

3. Ham she’riy shakl, ham janrni bildiruvchi atama qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

- A. Roman
- V. Matla'
- S. Maqta'
- D. Masnaviy

4. Devon tuzish an'anasiga binoan qaysi janr alifbo tartibida devonga birinchi kiritiladi.

- A. Ruboiy
- V. G'azal
- S. Tuyuq
- D. Muxammas

5. Shekspir tragediyalarini tarjima qilgan mutarjimni aniqlang.

- A. M.Mirzo.
- V. I.G'afurov.
- S. Jamol Kamol
- D. S.Said.

6. Bir necha syujet tarmoqlariga ega bo'ladigan epik va liro-epik asarlar qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. Qasida, ruboiy, mustazod
- V. Qissa, felton, murabba'
- S. Masnaviy, roman, doston
- D. Hikoya, esse, qit'a

SHE'R TUZILISHI

Sillabik, metrik, sillabo-tonik she'r tizimi, vazn, turoq, ritm, qofiya, radi, lafziy va ma'naviy san'atlar.

She'riy nutq – murakkab, serqirra, serjilo, obrazli nutq demakdir. Ritm, musiqiylik, ohangrabo, jozibadorlik - she'riy nutqqa xos xususiyatlardir. She'riyat - poeziya dunyoni anglashning o'zgacha usuli va inson qalbining ko'zgidir¹

Jahon adabiyotida **cillabik, metrik, sillabo-tonik kabi** she'riy tizimlar mavjud. Bu tizimlardan aruz, barmoq, erkin vazn turlari kelib chiqadi.

Barmoq vazni misralardagi bo'g'inlarning muayyan miqdori, bir xil turoqlarning o'ziga xos tartibda takrorlanishiga asoslanadi. Aruz vazni hijolarning uzun yoki qisqaligi hamda ruknlar takroridan iborat.

Erkin vazn ritmik birlik va intonasion tugallikka ega bo'ladi. Asosan Yevropa she'riyatida keng tarqalgan va o'zbek she'riyatiga ham ta'sir qilgan.

She'riyat ohang, ritm, bo'g'in, turoq, vazn, qofiya, band, ko'chimlar, poetik figuralar, badiiy san'atlar, fonetik usullar kabi atamalar bilan bog'liq. She'rdagi eng kichik ritmik bo'lak **bo'g'in** yoki **hijo**, she'rning alohida satri **misra**, mazmun va ritmik-intonasion jihatdan tugallangan bo'lagi **band** deyiladi. Band she'r musiqiyligi shakllanadigan va ro'yobga chiqadigan asosiy maydon hisoblanadi.

Shoir lirik ifodaning ta'sirchanligini ta'minlashda til vositalardan unumli foydalanadi. She'riy san'atlar – badiiylikning muhim va ta'sirchan vositasi hisoblanadi. Ular lafziy va ma'naviy san'atlarga bo'linadi.

¹ Высказывания, афоризмы и цитаты Гюстава Флобера //www.wisdoms.ru

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. –T.: «O'qituvchi» 1996.
2. Xojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – T.1998.
3. To'ychiev U. O'zbek she'r sistemalari. –T.: «Fan», 1981.
4. Frolov D.V. Klassicheskiy arabskiy stix. Istoriya i teoriya aruza. –M.: 1991.
5. Rustamov A. Qofiya nima? –T.: «Fan», 1976.
6. Shermurodov T. She'r vaznining tahliliy tamoyillari // [www. e-adabiyot.uz](http://www.e-adabiyot.uz)
7. Jirmunskiy V.M. Teoriya stixa. -M. 1975 // www.twirpx.com
8. Tomashevskiy B.V. Teoriya literaturi. Poetika. M.: Aspekt-Press, 1999//www.alleng.ru

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Bandlaridagi misralar soni turlicha bo'lgan she'rlar nima deb ataladi?

- A. Musammat she'rlar
- V. Astrofik she'rlar
- S. Getrometrik she'rlar
- D. Aruz tizimidagi she'rlar

2. She'riy nutqni tashkil etuvchi bo'lak (misra)larning teng o'lchovlilikiga nima deyiladi?

- A. Inversiya
- V. Izometriya
- S. Apostrofa
- D. Vazn

3. Besh misradan iborat bo'lib, birinchi va uchinchi misralari besh hijoli, ikkinchi, to'rtinchi va beshinchi misralari yetti hijoli bo'lishi shart bo'lgan she'r turini aniqlang.

- A. Daktil
- V. Tanka
- S. Motto
- D. Muxammas

4. Eng kichik poetik birlikni toping

- A. Misra
- V. Qit'a
- S. Ruboiy
- D. Bayt

5. Arab tilida - «otning orqasiga mingashib, ergashib boruvchi» ma'nosini bildiruvchi she'riy unsur qanday nomlanadi?

- A. Qofiya
- V. Radif
- S. O'xshatish
- D. Majoz

6. Ruboiy janri quyidagi vaznlardan qaysi birida yoziladi

- A. Ramali musammani maqsur
- V. Hajaz bahrining ahram va ahrab shajarasida
- S. Hajazi musaddasi mahzuf
- D. Rajazi musammani solim

ADABIY YO‘NALISH VA MAKTABLAR

Metod, uslub, romantizm, realizm, adabiy yo‘nalish, klassisizm, modernizm, naturalizm, sentimentalizm, simvolizm

San‘at va adabiyotda hayot hodisalarini gavdalandirishning umumiy va farqli tomonlari mavjud bo‘lib, ular metod, uslub, adabiy yo‘nalish va maktab kabi badiiy hodisalarni yuzaga keltiradi.

Metod hayot xaqidagi konsepsiya, hayotni aks ettirishning umumiy tamoyili, uslub metodning konkret badiiy ifodasi hisobladi. Ilmiy adabiyotlarda realizm va romantizm kabi ijodiy metodlar ajratilgan.

Romantizm metodi hayot haqidagi, inson to‘g‘risidagi orzular ifodasidir. Bu metodda yaratilgan asarlarda xayoliy voqealar, orzulardagi obrazlar asosiy o‘rin tutadi.

Realizm metodining o‘ziga xos xususiyati hayot hodisalarini bor bo‘yi bilan, real ko‘rsatishdan iborat.

XX asr boshida amerikalik olim Uilson Alvin Bentli bir necha yil davomida olib borgan kuzatish va tajribalari asosida, butun yer yuzini qor qoplasa-da, hech bir qor zarrasi shaklan bir-birini takrorlamasligi, har biri o‘ziga xos dizayn durdonasi ekanini isbotlagan edi¹. Bu haqiqatni yozuvchi va shoirlarga ham tatbiq qilsak, har bir san‘atkorning olami - hayotiy tajribasi, bilim darajasi, didi, go‘zallikni ko‘ra bilishi, tasavvuri, xayolot dunyosi, qalb ko‘zi o‘zigagina tegishlidir va ana shu o‘ziga xoslik, individuallik - **uslub** deyiladi.

Sharq mutafakkiri, shoh va shoir Boburning “*Qachonki ko‘rgaysen mening so‘zumni, so‘zumni o‘qib anglagaysen o‘zumni*” kabi misralarida aynan har bir ijodkorning o‘ziga xos uslubi, voqelik va insonni idrok qila olish tarzi borligi haqida fikr bildirilgan. Demak, uslub orqali ijodkor dunyosi: uning xayoloti, tasavvuri, bilimi, iqtidori, shaxsiyati - butun borlig‘i namoyon bo‘ladi. Masalan, Oybek uslubiga epik kenglik, peyzaj tasviriga boylik xos bo‘lsa, Abdulla Qahhor uslubi qisqalik, voqeani qiziq, kutilmagan tarzda boshlanishi bilan farq qiladi, L.Tolstoy uslubi esa kishilar ruhiyati tahlili sohasida o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi.

¹ www.lookatme.ru/flow/posts/photo-radar/61848-uilson-bentli-i-ego-snezhinki

Metod va uslub kesishgan nuqtada adabiy yoʻnalish vujudga keladi.¹ Klassisizm, barokko, naturalizm, simvolizm, sentimentalizm, modernizm va boshqa shu kabi adabiy yoʻnalishlar mavjud.

Adabiy maktab – badiiy asarni tadqiq qilish usuliga koʻra tipologik xususiyatlarga ega boʻlgan bir guruh olimlar va ijodkorlarning birlashuvi. Shunga koʻra adabiy maktablar mifologik, germenevtik, qiyosiy-tarixiy, madaniy-tarixiy, biografik kabi turlarga boʻlinadi. Har bir maktab oʻz asoschilari, tadqiqot usuli va nazariy konsepsiyasiga ega.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. Oʻquv qoʻllanma. –T.: “Muharrir”, 2011.
2. Andrey Bely Simvolizm kak miroponimanie. – M.1994.
3. Toʻychiyev Sh. Ijodkor dunyoqarashi va badiiy uslub. – T.: Akademiya, 2009.
4. Nikolayeva P.A. Akademicheskie shkoli v russkom literaturovedenii. – M.: Nauka, 1975 // www.twirpx.com
5. Jirmunskiy V.M. Sravnitelnoe literaturovedenie. Vostok i Zapad // www.twirpx.com
6. Literaturnie napravleniya i techeniya // www.scribble.su

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Bualoning “Sheʼriy sanʼat” asarida qaysi yoʻnalishning adabiy-estetik tamoyillari bayon etilgan?

- A. Klassisizmning
- V. Romantizmning
- S. Realizmning
- D. Sentimentalizmning

2. «Germenevtika» nima?

¹ Куронов Д. Адабиётшunosликка кириш. -Т.: Халқ мероси нашриёти. 2007. -Б.211

- A. Ijodiy metod
- V. Falsafiy g'oya
- S. Uslubiy yo'nalish
- D. Talqin nazariyasi

3. Modern yo'nalishda ijod qilayotgan shoirlarni aniqlang.

- A. Mirtemir, M. Shayxzoda.
- V. B. Ro'zimuhammad, Faxriyor.
- S. S. Zunnunova, Zulfiya.
- D. Cho'lpon, Usmon Nosir.

4. XVI-XVIII asrlarda Yevropa adabiyotida yuzaga kelgan adabiy yo'nalish nomi?

- A. Naturalizm
- V. Realizm
- S. Barokko
- D. Romantizm

5. Asarning nomi ham, bosh qahramon ismi ham ramziy ma'noda yozilgan qissa qaysi javobda ko'rsatilgan?

- A. "Istefo"
- B. "Maymun yetaklagan odam"
- S. "Oromkursi"
- D. "So'ngi o'q"

6. Qaysi adabiy maktab mohiyatan sayyor syujetlar, o'xshash motiv va obrazlar nazariyasiga tayanadi?

- A. Biografik maktab
- V. Mifologik maktab
- S. Tarixiy-qiyosiy maktab
- D. Tarixiy madaniy maktab

BADIIY ADABIYOT VA ADABIY JARAYON

Adabiy jarayon, bugungi proza va poeziya, dramaturgiya, adabiy tanqidiy maqolalar, adabiy tanqid, taqriz, baho, kitobxon reaksiyasi adabiyotshunosligi

Adabiy jarayon — millat, mamlakat, mintaqa va dunyoning butun tarixida yoki muayyan davridagi badiiy adabiyotning shakllanishi, takomili yoki inqirozi bilan bogʻliq xodisalarni oʻz tarkibiga olgan tarixiy jarayon. Adabiy jarayon muayyan davrda yaratilgan badiiy merosning eng yaxshi namunalaridan tortib, yozib qoldirilgan ijodiy mashq koʻrinishidagi asarlar, ijodkorlar orasidagi yozishmalargacha oʻz qamroviga oladi. Adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasi, adabiy tanqid kabi adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlari, adabiy aloqalar, soʻz sanʼatining boshqa sanʼat va fan sohalari bilan munosabatlari ham adabiy jarayon obʼekti hisoblanadi.

Adabiy jarayondagi yangiliklar ommaviy axborot vositalarida doimiy yoritilib boriladi. Bular kitobxonni nafaqat oʻzbek adabiyoti, balki jahon adabiyotida kechayotgan yangilanishlardan ham boxabar qiladi. Ziyouz.uz, kitobxon.com, ijod.uz, sharx.uz, e-adabiyot.uz kabi veb sahifalar orqali bugungi proza va poeziya, dramaturgiya, adabiy-tanqidiy maqolalar haqida ancha maʼlumot olish mumkin.

Badiiy asar tahlili adabiy jarayonning, xususan adabiy tanqidning muhim qirralaridan biridir. Asarni anglash, tushunish uchun nazariy jihatdan yetarlicha bilimga ega boʻlish kerak. Har qanday kitobxon badiiy asarni tahlil qilar ekan, bevosita adabiy jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi.

Kitobxonning matnga eʼtibori va talqini qaysi tasavvurlardan kelib chiqadi? Uning adabiyotni anglash yoʻllari nimalardan iborat? Bu savollarning barchasi adabiy jarayonda «kitobxon reaksiyasi adabiyotshunosligi»ni vujudga keltiradi (reader-response criticism)¹. Masalan, gʻazal tahlilida faqatgina nima aytilgani bilan emas, nima aytilmay qolgani bilan ham qiziqish lozim. Aynan oʻsha gʻazalda aytilmay qolgan fikr, misra, bayt janrning oʻziga xosligini taʼminlashi,

¹ Каллер Джонатан. Теория литературы. Краткое введение. - М.: Астрель АСТ, 2006 // www.twirpx.com

bir qancha bahs-munozaralarga sabab bo‘lishi mumkin. E.Xemunguey ham badiiy asarni muz parchasiga (aysberg) qiyos qilgan, qaysidir qismi ko‘rinadi, asosi-mag‘zi esa suv tagida yashirin bo‘ladi¹.

Adabiyotlar va elektron resurslar

1. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. – T.: Sharq, 2004.
 2. Mirqosimova M.M. Hozirgi o‘zbek she‘riyatining taraqqiyot tendensiyalari. Ilmiy to‘plam. –T.: 2007.
 3. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. –T.: Ma‘naviyat. 2000.
 4. Karimov H. Istiqlol davri she‘riyati. Toshkent. «Zarqalam». 2005.
 5. Rasulov A. Tanqid, tahlil, talqin. –T.: Fan. 2006.
 6. Rasulov A. Iste‘dod va e‘tiqod. – T.: Sharq, 2004.
 7. Sodiqov S. Roman va tanqid. – T.: Fan, 2008
 8. Suvon Meli Adabiy tanqid: bugun va ertaga (davra suhbat)
- www // ziyouz.uz

Mavzu yuzasidan test savollari

1. Hozirgi adabiy jarayon haqida ma‘lumot beruvchi veb- sahifalarni ko‘rsating.

- A. www. gov.uz, www. sharx.uz
- V. www. ziyouz.uz, www. ijod.uz
- S. www. ijod.uz, www. ziyonet.uz
- D. www. kitob.uz, www. kitobxon.uz

2.Cho‘lponshunos olimlar qatorini ko‘rsating

- A. B.Nazarov, Yu.Sultonov
- V. O.Sharafiddinov, N Karimov
- S. U.Normatov, A.qayumov
- D. N.Xudoyberganov, I.Haqqul

3. Nazar Eshonqul hikoyalarini toping?

¹ Боров Ю. Эстетика: Учебник // www.gumer.info

- A. “G‘ulom gardish”, “Quyun”
- B. “Chaqmoq izidan”, “Tobut”
- S. “Oq padar, “Qora quyosh”
- D. “Maymun yetaklagan odam”, “Xaroba shahar suvrati”

4. Modern adabiyot namunalarini aniqlang

- A. “Lolazor”, “Kapalaklar o‘yini”.
- B. “Muqaddas”, “Degrez o‘g‘li”.
- S. “Ufq”, “Chinor”.
- D. “Sabo va Samandar”, “Isyon va itoat”.

5. Yangi kitoblar bilan qaysi veb sahifa orqali tanishish mumkin?

- A. www.sharx.uz
- B. www.ziyouz.uz
- S. www.ijod.uz
- D. www.kitobxon.com

6. “*Men o‘zbek xalqiga haykal qo‘yaman!*” Tog‘ay Murodning ushbu fikri uning qaysi asaridan olingan?

- A. “Ot kishnagan oqshom”
- V. “Oydinda yurgan odamlar”
- S. “Otamdan qolgan dalalar”
- D. “Momo yer qo‘shig‘i”

INTERFAOL TOPSHIRIQLAR

1. Badiiy asardan hikmatli fikr, shohbayt yoki maqol tanlab FSMU metodi orqali tahlil qiling.

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

NAMUNA:

ADABIYOT YASHASA – MILLAT YASHAR (Cho‘lpon, “Adabiyot nadir” maqolasidan)

F ----- *Adabiyot yashasa - millat yashar!*

S ----- *chunki adabiyot millatning ko‘zgusi*

M ---- *barcha milliy adabiyot durdonalari:
Navoiy, Pushkin, Shekspir asarlari*

U----- *adabiyot millatning ravnaqi, adabiyotlar orqali xalqlar biri-biriga taniladi.*

2. “Venn” diagrammasi asosida o‘qigan asaringiz qahramonlarining o‘xshash va farqli jihatlarini tahlil qiling.

Namuna: Alisher Navoiy “Xamsa” asaridan

3. Siz o‘qigan asardagi asosiy qahramonning kuchli, zaif tomonlari, imkoniyatlari va oldida turgan to‘siqlarni “SWOT” metodi orqali tahlil qiling:

S – (strength)	• kuchli tomonlari
W – (weakness)	• zaif, kuchsiz tomonlari
O – (opportunity)	• imkoniyatlari
T – (threat)	• tўsiqlar

NAMUNA:

Otabek- ijobiy obraz sifatida:

S – aqli, mard inson

W –ko‘ngli bo‘shligi, ishonuvchanligi

O – baxtli bo‘lish imkoni bor edi

T – Homid va Zaynabning hatti-harakatlari

Homid – salbiy obraz sifatida:

S – qo‘rqmas, jasur boshqaruvchi

W –nafsi, yovuzlik va jaholatga yuz tutgani

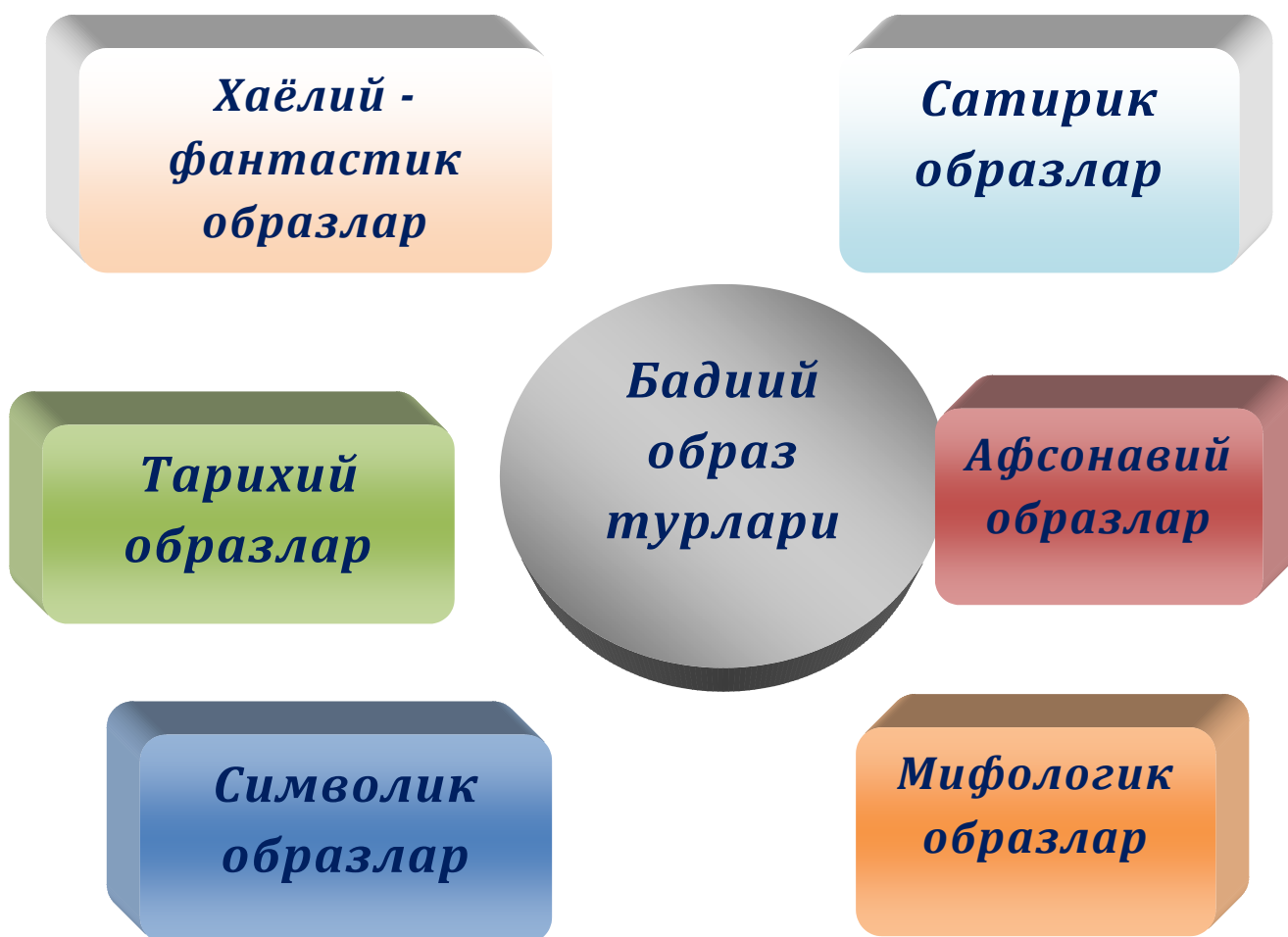
O – bironing baxtiga ko‘z olaytirmasa, tirik qolishi mumkin edi

T – ma’naviy kambag‘allik, nafs va hirs

4. Badiiy asarni o‘qib o‘zlashtirish masalasini «**Xulosalash**» (*rezyume, veer*) metodi orqali ochib bering.

BADIIY KITOB O'QISH					
uyda		ONLAYN tartibda internet orqali		kutubxonada	
afz alli- gi	ka mchili- gi	afz alli- gi	kamc hili- gi	afz alli- gi	ka mchili- gi
Xulosa:					

1. Siz o'qigan kitobdagi badiiy obraz turlarini quyidagi jadval asosida tahlil qiling!

6. Tanlov asosidagi badiiy asardan maxsus leksik resurslarni toping va quyidagi grafik organayzerga joylashtiring.

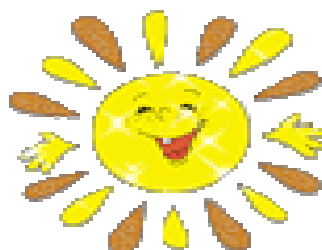

2. Quyidagi tushunchalarni ramziy ifodalang, nimaga o‘xshatsangiz rasmini chizing va izohlang:

VATAN, ONA, ODAMIYLIK, JAHOLAT, SADOQAT, EZGULIK, YoVUZLIK.

NAMUNA:

Men EZGULIKni quyoshga o‘xshataman, chunki EZGULIK - yorug‘lik manbai, bitmas tuganmas xazina.

KEYS TOPSHIRIQLAR

1-KEYS:

Abdulla Qahhorning “Dahshat” hikoyasidagi maymun obrazi asarda to‘g‘ri keltirilganmi? Agar maymun bilan bog‘liq epizod bo‘lmaganida asarning syujet liniyasi qanday bo‘lishi mumkin edi?

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang.
- Muammoning yechimi sizning nazaringizda qay darajada bo‘lishi mumkin. Fikringiz?

2-KEYS:

Lirik asarlarda muallif nutqining yetakchiligi, personajlar nutqining deyarli berilmasligi sabablari nimada?

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang
- Lirik turning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlang? Ruhiyat talqini xaqidagi fikrlaringiz?

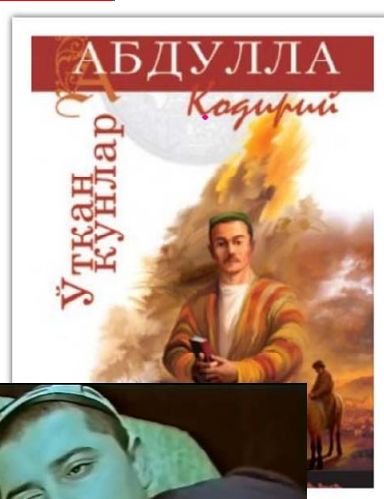
3-KEYS:

«**Shaytanat**» asarida Asadbekning hayotga alamzadalik bilan qarashi sabablari nimada deb o‘ylaysiz. Asarning xarakterli xususiyatini quyidagilardan qay biri ko‘proq belgilaydi-

- nomlanishi;
- syujet;
- qahramonlarning hatti xarakati;
- badiiy asar tili;

4-KEYS:

"Ўткан кунлар"

АБДУЛЛА
ҚОДИРИЙ
(1894-1938)

«Ўтган кунлар» романida nima uchun Zaynab qotillikka qo‘l urdi? Asardagi muammoning yechimi boshqacha bo‘lishi mumkinmidi? Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablar va hal etish yo‘llarini jadval asosida izohlang.

Muammo turi	Kelib chiqish sabablari	Hal etish yo‘llari

5-KEYS

Ushbu rasmlar ma’nosidan kelib chiqib, 4 ta **KEYS** topshiriqlarini tuzing!

Изтироб исканжасида

Бахтсиз келин

Пок қалб тимсоли

Орзуси армон бўлган она

6-KEYS:

Adabiyot atomdan kuchli bo‘lishi mumkinmi? Abdulla Qahhorning mashhur «*Adabiyot atomdan kuchli, lekin uning kuchini o‘tin yorishga sarflash kerak emas*» fikrida nima nazarda tutilgan?

Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang.
- Muammoning yechimi sizning nazaringizda qay darajada bo‘lishi mumkin. Fikringiz?

BADIIY ASAR TAHLILI

EPIK TURGA MANSUB ASARNI TAHLIL QILING!

1. Muallifning qisqacha biografiyasi
2. Asar nomi, janri i muallifning ijodiy metodi (*janri: roman yoki qissa, metodi: realizm yoki romantizm*).
3. Asarning tematik tasnifi (*tarixiy, fantastik, biografik, detektiv va h.k.*)
4. Asar mavzusi (*kitob nima haqida?*)
5. Asarning asosiy g'oyasi va leytmotivi.
6. Asar sarlavhasi haqidagi fikringiz (*nima uchun muallif aynan shu mavzuni tanlagan?*)
9. Asarning lingvistik tahlili:
 - A) frazeologizmlarni toping (5-6 ta)
 - V) kasb- hunarga oid so'zlar (7-8 ta)
 - S) toponimlar - joy nomlari (5-6 ta)
10. Asardagi milliy kalorit (*qanday milliy an'analar, udumlar aks etganligi*)
11. Asardagi tugun.
12. Badiiy asardagi konflikt turi (*inson-inson, inson – texnika, inson- tabiat, inson-jamiyat va h.k.*)
13. Asar kulminatsiyasi.
14. Asardagi yechim (*yechim mavjud bo'lmasa, sizning taklifingiz*)
15. Asarda mavjud folklor namunalari (*maqol, mij, ertak, afsona va hk.*)
16. Asardagi eng yaxshi aforizm yoki falsafiy mushohadalar (5-6 ta)
17. Asardan olgan taasurotingiz. Sizga ma'qul bo'lgan va bo'lmagan jihatlar.

**USHBU O'QUV QO'LLANMADAN OLGAN
TAASUROT LARINGIZNI
B/B/B USULI ORQALI OCHIB BERING**

Б	• Биладим
БХ	• Билишни хоҳлайман
Б	• Билдим

B/B/B JADVALI

Bilardim	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

JAHON ADABIYOTSHUNOSLARI

ARASTU (er.av.384-322) – qadimgi yunon faylasufi. Deyarli barcha sohaga, jumladan adabiyotga oid asarlar muallifi. O‘zining “Poetika” asarida birinchi bo‘lib adabiyotni epos, lirika va drama kabi turlarga ajratgan va har biriga xos xususiyatlarni ochib bergan. Ushbu asar M.Mahmudov tomonidan ona tilimizga tarjima qilingan.

BAXTIN Mixail Mixaylovich (1895-1975)- rus faylasufi va adabiyotshunosi. F.Rable va F.M.Dostoyevskiy ijodi tadqiqotchisi. “So‘z san‘ati estetikasi”, “Dostoyevskiy ijodi masalalari” kabi asarlar muallifi. Badiiy nutq poetikasi, polifonik roman, xronotop - makon va zamon ilmiy nazariyasi asoschisi. Ayrim ilmiy asarlari adabiyotshunos U.Jo‘raqulov tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan.

BELINSKIY Vissarion Grigorevich(1811-1848)- rus faylasufi, yozuvchisi va XIX asrning eng taniqli adabiy tanqidchilaridan biri. Naturalizm yo‘nalishi nazariyotchisi, “Adabiy orzular”, “Rus adabiyotiga nazar” kabi bir qancha ilmiy asarlar muallifi. “Adabiy orzular” asari adabiyotshunos B.Qosimov tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan.

BERTELS Yevgeniy Eduardovich (1890-1957) – rus eronshunos va navoiyshunos olimi. «Firdavsiy», «Navoiy va Attor», «Navoiy va Jomiy», «Tasavvuf va tasavvuf adabiyoti», «Nizomiy», «Jomiy» kabi o‘nlab ilmiy asarlar muallifi. Fan tarixida birinchi bo‘lib Yevropa olimlarining “Navoiy forsiy adabiyotning taqlidchisi” degan metodologik xatosini o‘z ilmiy asarlari bilan isbotlagan. Deyarli barcha asarlari tilshunos va adabiyotshunos olim I.Mirzaev tomonidan o‘zbek tiliga o‘girilgan.

BOREV Yuriy Borisovich (1925) - akademik, adabiy tanqidchi, adabiyotshunos, tarjimon. «Akademik daftarlar» jurnalining bosh muharriri. Madaniyatshunoslik, semiotika, adabiyotshunoslik, ritorika, poetika, germenevtika bo‘yicha 500 dan ortiq ilmiy tadqiqotlar, jumladan 52 ta monografiya muallifi. Uning ilmiy asarlari dunyoning 41 ta tiliga tarjima qilingan. 2002 yilda falsafiy-nazariy muammolarni qamrab olgan “Estetika” darsligi nashr qilingan.

BUALO Nikola (1636-1711) – fransuz shoiri va adabiyotshunosi, klassisizm yo‘nalishi nazariyotchisi. Uning “Poetik san‘at” asari XVII-XVIII asr Yevropa adabiyotining estetik tafakkuri va rivojida muhim rol o‘ynagan.

VESELOVSKIY Aleksandr Nikolaevich (1838-1906) – rus adabiyotshunosi, akademik. Tarixiy poetika nazariyasi asoschisi, qiyosiy-tarixiy adabiyotshunoslik bo'yicha mutaxassis sifatida slavyan, Vizantiya, g'arbiy Yevropa xalqlari adabiyotini jahon adabiyoti kontekstida o'rgangan. "Roman va qissa tarixi", "Tarixiy poetika" kabi ilmiy asarlar muallifi.

GADAMER Xans Georg(1900-2002) - nemis faylasufi va adabiyotshunosi. Germenevtika - talqin san'ati nazariyasi asoschisi. «Haqiqat va metod», «Go'zallikning dolzarbligi» kabi asarlar muallifi. Bugungi kunda taniqli adabiyotshunos Bahodir Karimov germenevtika bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirib kelmoqda.

JIRMUNSKIY Viktor Maksimovich (1891-1971) rus tilshunosi va adabiyotshunosi, horij va o'zbek adabiyoti tadqiqotchisi. Turli xalqlar adabiyoti tipologiyasini, jumladan «Odissey» va «Alpomish» asarini qiyosan o'rganish asosida sayyor (ko'chib yuruvchi) syujetlar nazariyasiga asos solgan. «Turkiy epos», «Qofiya tarixi va nazariyasi», «Adabiyot nazariyasi» kabi ilmiy asarlar muallifi.

IVANOV Sergey Nikolaevich (1922-1999) - rus sharqshunos olimi va tarjimoni. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan va madaniyat arbobi. Mumtoz adabiyot durdonalarini o'zbek, ozarbayjon, turkman, qirg'iz, turk, tatar va boshqa tillardan rus tiliga tarjima qilgan. Alisher Navoiyning g'azallari va «Lison ut-tayr» asari tadqiqotchisi va tarjimoni. «XV—XX asrlar o'zbek mumtoz lirikasi», «Yusuf Balasog'uniy va Qutadg'u bilig» kabi bir qancha tarjima va ilmiy asarlar muallifi.

KALLER Jonatan (1944)- amerikalik madaniyatshunos va adabiyotshunos. Dunyoga mashhur Garvard universitetida tahsil olgan. Adabiyot nazariyasi bo'yicha bir qancha ilmiy asarlar, jumladan, «Talqin va tafakkur», «Strukturalizm nazariyasi», «Roland Bart», «Ferdinand de Sossyur» kabi ilmiy asarlar muallifi.

KONRAD Nikolay Iosifovich (1891-1970) - rus sharqshunos olimi, faylasufi va tarjimoni. Yapon va turkiy xalqlar adabiyotini jahon adabiyoti kontekstida tadqiq qilgan. Adabiy aloqalar va adabiy ta'sir masalalari qiyosiy adabiyotshunoslikning ob'ekti ekanligini nazariy jihatdan asoslab bergan. «G'arb va Sharq», «Adabiyot va teatr», «Alisher Navoiy va Renesans» kabi ilmiy asarlar muallifi.

LOTMAN Yuriy Mixaylovich (1922-1993) - estoniyalik adabiyotshunos olim va tarjimon, struktural va semiotik metod, Tartu (Estoniya) semiotik maktabi asoschilaridan biri. «Badiiy matn strukturasi», «Poetik matn tahlili», «Adabiyotni tipologik o‘rganish» kabi asarlar muallifi. Badiiy asarni mayda unsurlarigacha tahlil va talqin qilish nazariyasini ishlab chiqqan.

SAMOYLOVICH Aleksandr Nikolaevich (1889-1938) - Sharq adabiyotiga alohida mehr bilan qaragan rus olimlaridan biri, akademik, turkiy adabiyot bilimdoni, boburshunos. «Men uchun Sharqda bo‘lish, Vasilev orolida (Sankt–Peterburg) bo‘lishdan ko‘ra muhimroq. Men –Majnun, Turkiston –Layli. Tabiatimda musulmonlarga qandaydir yaqinlik bor va men ular bilan tez chiqisha olaman»,– deb yozgan olimning sa’y harakatlari natijasida «Turkiy etyudlar», «Xiva poeziyasidan», «Navoiy tuyuqlari», «Imperator Bobur she’riyatidan» kabi yuzlab tadqiqotlar yaratilgan.

STEBLEVA Iya Vasilevna (1931)- rus sharqshunosi, o‘zbek mumtoz adabiyotining yetuk tadqiqotchisi va targ‘ibotchisi, boburshunos olim. “Bobur g‘azallari semantikasi” monografiyasini yozish davomida Yu.Lotmanning badiiy asar strukturasi, semantikasi bilan bog‘liq nazariy qarashlariga tayangan, badiiy asar tahlilida ko‘paspektli yondashuvga asoslanib, sistem-funksional, semantik-sintaktik, qiyosiy-chog‘ishtirma, germenevtik va biografik metodlardan unumli foydalangan. “XX asrda Sharq xalqlari adabiyotining o‘rganilishi” nomli asari adabiyotshunos olim I.Mirzaev tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan.

TAMARCHENKO Natan Davidovich (1940-2011) - rus adabiyotshunosi, roman tarixi va poetikasi bo‘yicha mutaxassis. Adabiyotshunoslik bo‘yicha bir qancha, jumladan, ikki jilddan iborat «Adabiyot nazariyasi» darsligi, «M.Baxtinning «So‘z san’ati estetikasi va rus falsafiy filologik an’anasi», «Realistik roman», «Qaxramonlik eposi» «Poetika» kabi ilmiy asarlar va lug‘atlar muallifi.

TOMASHEVSKIY Boris Viktorovich (1890-1957)- rus adabiyotshunosi, yozuvchisi va tarjimoni, filolog-matematik, serqirra olim. Poetika, matnshunoslik, she’rshunoslik, fransuz poeziyasi, Pushkin ijodi bo‘yicha «Yozuvchi va kitob», «She’r haqida», «Adabiyot nazariyasi» kabi asarlar muallifi. Aslida muhandis-elektrik bo‘lgan olim F.M. Dostoyevskiy, A.P.Chexov, A.Pushkin asarlarining akademik nashrlarini tayyorlash jarayonida adabiyotga juda qiziqib,

o‘zi ham adabiyotshunos bo‘lishga qaror qilgan. Uning «Adabiyot nazariyasi. Poetika» nomli asari bir necha bor qayta-qayta nashr qilingan.

XALIZEV Valentin Yevgenevich (1930-2016) - rus adabiyotshunos olimi. Adabiyotshunoslik, adabiyot nazariyasi va drama bo‘yicha ilmiy-nazariy kitoblar, darslik va o‘quv qo‘llanmalar muallifi. Uning «Adabiyot nazariyasi» darsligi bir qancha Yevropa tillariga tarjima qilingan.

GLOSSARIY

	o‘zbek	Rus	ta’rifi
1.	Adabiyot	Literatura	keng ma’noda barcha kitob turlari, tor ma’noda og‘zaki yoki yozma shakldagi badiiy so‘z san’ati.
2.	Adabiyoshunoslik	Literaturovedenie	badiiy adabiyot haqidagi fan, adabiyot tarixi adabiyot nazariyasi, adabiy tanqid kabi uchta asosiy tarkibiy qismdan iborat
3.	Adabiyot tarixi	Istoriya literaturi	badiiy adabiyotning tarixiy taraqqiyotini o‘rganadi va o‘rgatadi
4.	Adabiyot nazariyasi	Teoriya literaturi	so‘z san’atining mohiyatini, taraqqiyot qonuniyatini, o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etadi.
5.	Adabiy tanqid	Literaturnaya kritika	adabiy asarni g‘oyaviy badiiy jihatdan tahlil va tahlil etadi, baholaydi
6.	Adabiy yo‘nalish	Literaturnoe napravlenie	hayotni idrok qilish va badiiy ifodalash umumiyligi. Klassisizm, sentimentalizm, naturalizm, modernizm va h.k. yo‘nalishlar mavjud
7.	Aruz vazni	Metrika aruz	mumtoz lirik asarlarning vazni, hijolarning uzun-qisqaligiga va muayyan tartibda takrorlanib kelishiga asoslanadi
8.	Aforizm	Aforizm	hikmatli so‘z va iboralar
9.	Badiiy o‘ziga	Xudojestven-	asarning original,

	xoslik	niy stil	qaytarilmas va boshqa asarlarga o'xshamaydigan xususiyati
10.	Badiiy asar tili	Yazik xudojestvennoy literaturi	badiiy asarlar yoziladigan, ijodkorlar tomonidan sayqallangan poetik til
11.	Badiiy tasvir vositalari	Xudojestvennie priyomi	Badiiy asarning ta'sirchanligi va jozibadorligini ifodalovchi tasvir vositalari: mubolag'a, antiteza, o'xshatish, metafora, anafora va h.k.
12.	Barmoq vazni	Sillabicheskaya stixotvornaya sistema	misralardagi bo'g'inlar sonining tengligiga asoslanadi
13.	Bibliografiya	Bibliografiya	badiiy adabiyot va adabiyotshunoslikka oid kitoblarning yozilgan, ko'chirilgan yoki bosilib chiqqan yili, joyi va muallifiga oid ma'lumotlarning yig'indisi
14.	Varvarizm	Varvarizm	boshqa tillardan kirib kelgan ajnabiy so'z va iboralar
15.	Vulgarizm	Vulgarizm	adabiy tilda ishlatilmaydigan dag'al so'zlar va noto'g'ri tuzilgan jumlar.
16.	Dialektizm	Dialektizm	ma'lum bir joyning aholisi ishlatadigan shevaga xos so'z va iboralar.
17.	Dialog	Dialog	badiiy asarda ikki personaj orasida bo'lgan bahs-munozara, savol-javob, suhbat
18.	Dramatik tur	Dramaticheskiiy rod	sahna uchun yaratiladigan badiiy

			asarlar turi: tragediya, komediya, opera, balet kabi janrlardan iborat
19.	Jargon soʻzlar	Jargon	muayyan ijtimoiy tabaqa yoki kishilar guruhi tomonidan ishlatiladigan shartli soʻz va iboralar.
20.	Kompozisiya	Kompozisiya	badiiy asarning tuzilishi, voqealar bayonining tartibi, asarning shakliy va mazmuniy bir butunligini taʼminlaydi
21.	Kompozisiya vositalari	Kompozisionie sredstva	asar sarlavhasi, epigraf, prolog va epilog, lirik chekinish, qistirma epizod, peyzaj va h.k. kabilar kompozisiya vositalari hisoblanadi
22.	Lirik tur	Liricheskiy rod	voqelikni inson his-tuygʻulari, ruhiy kechinmalari asosida ifodalovchi gʻazal, ruboiy, tuyuq, qasida kabi sheʼriy janrlarning umumiy nomi
23.	Liro-epik tur	Liro-epicheskiy rod	nasriy va sheʼriy usulda yozilgan badiiy asar turi: ballada, sheʼriy roman va h.k
24.	Mavzu	Tema	tor maʼnoda asar sarlavhasi, keng maʼnoda, asarda qoʻyilgan masalalar koʻlami
25.	Mazmun	Soderjanie	asar asosini belgilovchi - gʻoya va tamoyillar
26.	Maqsad	Sel	ijodkorning mualliflik pozitsiyasi
27.	Metod	Metod	tadqiq qilish usuli (grekcha «tekshirish»)
28.	Monolog	Monolog	asar qahramoninig suhbatdoshiga, oʻziga, baʼzan kitobxonga

			qaratilgan nutqi.
29.	Neologizm	Neologizm	fan-texnika bilan bog‘liq bo‘lgan yoki yozuvchi tomonidan yaratilgan yangi so‘zlar.
30.	Obraz	Obraz	voqelikning badiiy ifodasi, olam va odamni badiiy idrok etish vositasi
31.	Obraz turlari	Vidi obrazov	tarixiy, fantastik, romantik, realistik, afsonaviy, detektiv va h.k. obraz turlari mavjud
32.	Peyzaj	Peyzaj	nabiat manzarasi
33.	Personaj	Personaj	badiiy asardagi oddiy ishtirokchi
34.	Polilog	Polilog	asarda uch va undan ortiq personajlarning bahs-munozaralari, tortishuvi, savol-javobi
35.	Portret	Portret	badiiy asarda qahramonning tashqi qiyofasi, siymosi, yoki individual-psixologik qiyofasi
36.	Prototip	Prototip	adabiy asardagi obrazning yaratilishiga asos bo‘lgan real shaxs
37.	Ritm	Ritm	muayyan bir-biriga teng narsalarning bir xil vaqt birligida takrorlanib turishi
38.	San‘at	Iskusstvo	insonning go‘zallik qonuniyatlari asosidagi ijodiy-ruhiy faoliyati natijasi
39.	San‘at turlari	Vidi isskustva	amaliy va badiiy san‘atlar: adabiyot, tasviriy san‘at, musiqa va h.k.
40.	Syujet	Syujet	epik, lirik yoki dramatik asarning bevosita mazmunini tashkil

			etgan, o‘zaro bog‘langan va rivojlanib boruvchi voqealar tizimi
41.	Syujet turi: xronikal syujet	Xronikalniy syujet	voqealar tizimi tarixiy va mantiqiy jihatdan birin -ketin ,izchil ko‘rsatiladi
42.	Syujet turi: konsentrik syujet	Konsentricheskiy syujet	voqealar tizimi sabab va oqibat tarzida bir markazga jalb etilgan xolda bayon etiladi
43.	Syujet turi: retrospektiv syujet	Retrospektivniy syujet	voqea rivoji to‘xtatilib, tarixga qayta murojaat qilinadi
44.	Syujet turi: assotsiativ syujet	Assotsiativniy syujet	sub’ektiv xis tuyg‘ular, xotiralar, tasavvurlar ham aks ettiriladigan, psixologizmga tayangan syujet
45.	Syujet turi: sintetik syujet	Sinteticheskiy syujet	qorishiq syujet, xilma xil tasvir usullariga suyanadi
46.	Syujet unsurlari	Syujetnie elementi	ekspozisiya,tugun, voqea rivoji, konflikt, kulminatsiya, yechim
47.	Syujet unsuri: ekspozisiya	Ekspozisiya	qahramonning ijtimoiy muhiti, sharoiti, o‘rin joy tasviri
48.	Syujet unsuri: tugun	Zavyazka	voqealar rivojiga turtki bo‘ladigan syujet unsuri
49.	Syujet unsuri: voqea rivoji	Razvitiya sobitiy	tugundan keyin voqealarning birin-ketin rivojlanib borishi
50.	Syujet unsuri: ziddiyat	Konflikt	asardagi obrazlar to‘qnashuvi: inson – inson, inson- tabiat, inson-jamiyat,inson-texnika kabi konflikt turlari mavjud
51.	Syujet unsuri: kulminatsiya	Kulminatsiya	badiiy asarda voqelar rivojining eng yuksak cho‘qqisi
52.	Syujet unsuri:	Razvyazka	badiiy asardagi asosiy

	yechim		voqealar tizimining yakuni, ziddiyatning badiiy yechimi
53.	Syujetdan tashqari unsur: prolog	prolog	adabiy asarning kirish qismi, muqaddima.
54.	Syujetdan tashqari unsur: epilog	Epilog	soʻngsoʻz degan maʼnoni anglatadi. Asardagi yakun, xotima.
55.	Xarakter	Xarakter	qahramonning muhim xususiyatlarini aniqlaydigan asosiy belgilar majmua
56.	Xronotop	Xronotop	grekcha chronos — vaqt, zamon, topos — makon degan maʼnoni bildiradi, badiiy asarda makon va zamon tushunchasining uygʻun aks etishi
57.	Epos	Epos	badiiy adabiyotning voqealarni bayoniga, hikoya qilinishiga asoslangan turi: roman, qissa, novella, hikoya, ocherk va h.k. janrlari mavjud
58.	Qofiya	Rifma	sheʼriy misralarda soʻz va soʻz birikmalarining ohangdosh boʻlib kelishi
59.	Gʻoya	Ideya	badiiy asarda qoʻyilgan va yoritilgan masalar mohiyatidan, xarakterlar talqinidan mantiqiy ravishda kelib chiqadigan xulosa
60.	Gʻoyaviylik	Ideynost	Badiiy asarning gʻoyaviy yoʻnalishi, mazmuniy qimmat

ILOVA

CHO'LPON¹ (1897-1937)

ADABIYOT NADIR?

Adabiyot har bir millatning hisli ko'ngul tarixining eng qorong'u xonalarida maishat (tirikchilik)ning ketishiga qarab har xil tusda va rangda yetishgan, fayzli til birla taqdir etula olmaydirg'on bir guldir. Ushbu yashadigimiz muhit doirasida aning to'lquni odamning har xil maishatiga qarab o'zgaradir.

Har sinf, xalqning o'ziga maxsus ohangi, o'ziga ta'sir qiladurg'on zori bo'lur. Mana shul muhit bo'shligida bo'lgan qat'iy to'lqunning bir-biriga birlashmagidan har odamga har xil shodliq va yo ko'b achchiq ta'sir etmagidan odamning ko'nglida o'zi bilmasdan o'mashub qolg'on va har vaqt, umrining oxiriga qadar saqlanaturg'on qayg'ulanmak va yo ko'krak kerib qo'b dam olurday oh urmaklar — hamasi ko'ngilda har xil rangda, har xil kayfiyatda to'lub yotqon adabiyot xosasidan sanalur. Kishi ba'zi vaqtda shodlikdan kulur va ba'zi vaqtda ko'z yoshin to'kub yig'lar, oh tortar. Odamning mundog' har xil kayfiyatga kirub turmog'i o'z ixtiyorinla bo'lmay, balki maishati yo'lida har vaqt uchrab turadurg'on falokatning anga ba'zi vaqtda zulm ko'rsatmog'i va ba'zi vaqtda bir yaxshilik ko'rsatub suyundirmog'idin kelub — yaxshi ko'rganda suyunib, yomonliq

¹ Ўзбек адабиётининг атоқли намоёндаларидан бири Абдулхамид Сулаймон ўғли Юнусов — Чўлпон 1897 йилда Андижонда зиёли оиласида дунёга келган. «Кеча ва кундуз» романи, шеърӣ тўпламлар бир қанча, жумладан «Адабиёт надир» каби илмӣ тадқиқотлар муаллифи.

koʻrganda yigʻlab — shundogʻ boʻlub ikki turli oʻzgarub turar, baʼzi vaqtda falak bir odamni qaygʻuga solar, ul oʻzi tushunib, oʻylab turub, oh tortub yigʻlar. Bu hasratlarni oʻz ichiga sigʻdirolmas. Birovga aytsa, «Voy bechora» deyurmukin, deb oʻz qaygʻusini birovga aytmakka tilar. Toʻp toʻgʻri aytganda u qadar taʻsir qilmas, adabiyot ila aytganda albatta taʻsir qilar. Mening bir oshnamning oʻldigi xabari kelar. Men hech xafalanmayman. Bir vaqtda maktub kelar, maktubda alarning koʻrgan kunlari adabiyot ila bunday yozilur:

Gullar bila pok qaygʻuli mahzun boqurdi
Koʻz yoshlarimiz toʻxtamay tun-kun oqurdi. Mana shuni oʻqub albatta bir taʻsir ila alarning qaygʻusiga qoʻshulurmiz. Bir bola uxlamasa, alla aytarlar. Bola tez uxlab ketar. Chunki ul andin bir lazzat his qulur. Eski bobolarining bir maʻshuqa uchun Qoshgʻar taraflariga yayov borganini va yoʻlda oʻgʻrilar tarafidan oʻlturulgani gʻoyat yaxshi ohang bilan aytilur. Ul vaqtda bola taʻsirindan uxlab ketar. Shunga oʻxshash oʻzining shavkat va gʻayrati ila zamonasida butun dunyoni havor va dahshatga solgʻon jahongirlarning oʻtkazgan kunlarin va davrlarin tarixlarda koʻrsa va eshitsa har kishi yuragida bir botirliq va bir fidokorlik his etar va qahramonona umidlarda boʻlinur.

Mana shunday qahramonona umid, qahramonona his va qahramonona gʻayrat — barchalari tarixiy adabiyotning natijasidan boshqa narsa emasdir. Hech toʻxtamasdan harakat qilub turgʻon vujudimizga, tanimizga suv-havo ne qadar zarur boʻlsa, maishat yoʻlida har xil qora kirlar ila kirlangan ruhimiz uchun ham shul qadar adabiyot kerakdir.

Adabiyot yashasa — millat yashar. Adabiyoti oʻlmagʻon va adabiyotining taraqqiysiga chalishmagan va adiblar yetishdirmagʻon millat oxiri bir kun hissiyotdan, oʻydan, fikrdan mahrum qolub, sekin-sekin inqiroz boʻlur. Muni inkor qilib boʻlmas. Inkor qilgʻon millat oʻzini inqirozda ekanun bildirur.

Bizdan boshqa millatlarga koʻz solsak koʻramizki, alarning olti yoshdan oltimish yashar qarilarina qadar adabiyotdan bir lazzat olub oxir umriga qadar adabiyot oʻqub eshitmakni vazifai milliyasidan hisob qilur. Mana shuning uchundirki, Ovroʻponing har shahar va qishloqlarida har kun, har hafta adabiyot kechalari qilinur, adabiyot oʻqilur, nutq soʻylanub xalq koʻb kirub taʻsirlanurlar. Mana totor qardoshlarimiz yilda bir dafʻa boʻlsa ham shahar va qishloqlarida «Adabiyot kechalari» qilub xalqgʻa ruh berub koʻb olqishlar, ofarinlar

oldigini g‘azetalardan o‘qub turmakdamiz. Bizlar esak adabiyotdan lazzat olmak bir tarafda tursun, hatto bobolarimiz va bolxosa «Islom madaniyati» zamoninda katta ro‘l o‘ynag‘on va alarning maishatlarin ko‘rsatgan ta’rix umumiylarni o‘qub anglamoqdin ham ko‘b yiroq turamiz.

Bizni ulamo va eshonlarimiz to‘n kiymakdan, avomlarimiz choyxonalarga chiqub choy ichmakdan va ziyolilarimiz esa Ovrupo kiyumliklaridan va qiymatlik papiro‘slaridan lazzat olurlarki, «adabiyot nima?» desang, javobida yuqorida aytilganicha «ya’ni, masalan»dan boshqa javoblari yo‘qdir. Mana shuning uchundirki, kundan-kunga ruhimiz tushub, keladirdg‘on istiqbolimizga umidsiz qarab, boshqa millatlar kabi shod va umidli yashamaymiz va bizda shodlik va ruh bo‘lmagani uchun bir ishni qilamiz deb endi o‘ylaganimizda o‘y yo‘q — fikrlar chochilub, aqllarimiz parishon bo‘lub ketar.

Adabiyot chin ma’nosi ila o‘lgan, so‘ngan qaralgan, o‘chgan, yarador ko‘ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg‘on, o‘tkur yurak kirlarini yuvadurg‘on toza ma’rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug‘ va ravshan qiladirdg‘on, chang va tuprog‘lar to‘lgan ko‘zlarimizni artub tozalaydirg‘on buloq suvi bo‘lg‘onlikdan bizga g‘oyat kerakdir.

Endi, ey, qardoshlar! Adabiyot o‘quylik. Adiblar yetishdirayluk, «adabiyot kechalari» yasayluk. Ruh, his, tuyg‘u, fikr, ong va o‘y olayluk, bilayluk. Agarda «bayoz» va bema’ni bir-ikki dona kitoblar ila qolsak, mahvu inqiroziy bo‘lurmiz. Yuragimiz kundan-kun toshdan ham qattig‘ bo‘lur. Yurakni eritayluk, ruh berayluk, inqiroz bo‘lmayluk. Menim bu ojizona fikrima qo‘shilaturg‘onlar bo‘lsa adabiyotning foydasi to‘g‘rusinda «Oina» va «Sado»larimizga tarixiy va adabiy maqola va she’rlar yozsunlar, kitoblar tartib bersunlar. Hozirda bizga birdan-bir lozim bo‘lg‘on narsa — adabiyot, adabiyot, adabiyot... (1914)

HOZIRGI ADABIY JARAYONGA BIR NAZAR

Adabiy tanqid: bugun va ertaga¹

Bahodir Karimov,
filologiya fanlari doktori, adabiyotshunos olim

Tanqidchining ishi oson emas. Bu yukni his qilish kerak. Ma'nisiz, tanqiddan tuban "asar"larni do'ppini hidlab o'qish, so'ngra "yozg'uvchi"ni savalash odamga xushkayfiyat bag'ishlamaydi. San'at durdonalari haqidagi har qanday adabiy-tanqidiy maqola esa o'sha badiiy asarlar bilan yonma-yon yashaydi. Tanqidchilik martabasi ko'p hollarda badiiy asarning poetik darajasiga bog'liq bo'ladi. Agar odamni tafakkurga chorlaydigan, qalbga zavq, fikrga quvvat beradigan betakror, go'zal va umrboqiy asarlar yozilmasa, adabiy tanqid harakatdan to'xtaydi.

Adabiy jarayon har doim o'zining original tahlil usullariga, xos dunyoqarashi va uslubiga ega munaqqidlar so'ziga muhtoj. Davradoshining yangi bosilgan kitobiga taqriz yozish, ora-orada uyushtiriladigan yubiley anjumanlarida umumchapakka jo'r bo'lish bilan munaqqid bu sohada o'z qalbi va qiyofasini namoyon eta olmaydi. Munaqqidning talqinlari va tanqidlarini o'qigan kitobxon badiiy asar sirini, jozibasini, mohiyatini, adabiy haqiqatni anglasin.

Meningcha, ikki sababga ko'ra adabiy jarayonda paydo bo'layotgan asarlar e'tiborsiz qoladi. Birinchidan, yangicha badiiy tafakkur mahsulini tushunish va tushuntirishga munaqqidning idrok kuchi yetmasligi mumkin. Ikkinchidan, hikoya atalgan "voqeanoma", she'r deyilgan "darak gap" hech kimga ta'sirsiz, hech qanday sirlarsiz, hammaga ma'lum, jo'n, tanqid qilishga arzimaydigan narsalar bo'ladi. Bugungi kunda tarozi pallasini shu ikkinchi sabab bosib ketgandek taassurot bor. Nasrda ramz va ibratdan ko'ra quruq gapbozlik, oilaviy g'iybat va g'urbat mashmashalari, ko'rpa-yostiqlik va qo'ydi-chiqdi intrigalarning bayoni avj oldi. Nosirlarda nazariy bilim yetarli emas, syujet va kompozisiya takomilini rejalashtira olmaydi; ichki manera ustida bosh qotirmaydi, parallelizm va simmetriyaga ahamiyat bermaydi; detalga yuk yuklamaydi, badiiy nutqni ishlamaydi...

¹[www // ziyouz.uz](http://www.ziyouz.uz)

She'riyatda esa "sen-men" sirash, obrazsizlik, ma'nisizlik, uslubsizlik, tilsizlik, tovushsizlik, rangsizlik, ayniqsa, o'z yo'liga ega iste'dodli shoirlarga taqlid kuchaydi.

O'quvchi badiiy asar egasining musohibi. Yozuvchi uchun yozganini birov o'qimaganidan kattaroq fojea bo'lishi mumkinmi? "O'zim uchun yozaman", degan kamtarlik ortida manmanlik bor. "Tanqidga e'tibor bermayman", degan odamning gapi arazli.

Mashhur fransuz munaqqidi Sharl Sent-Byov o'z davrida: "Chinakam tanqidchi odamlardan o'zib ketadi, jamoatchilik fikrini boshqaradi. Agar xaloyiq bo'ronlar alg'ov-dalg'ovida adashib, to'g'ri yo'ldan chalg'igan bo'lsa, munaqqid aslo o'zini yo'qotmasdan bor ovozi bilan "Ortga qaytmoq kerak", deya qichqiradi", deb yozgan edi. Bu gap qaysidir ma'noda hozir ham o'z qimmatiga ega. Xuddi shu olim ma'naviy olam nafosati va ulug'vorligini e'zozlagan holda adabiyotdagi merkantilistik kayfiyatlarni, ya'ni manfaatparastlik, foydaxo'rlikni tanqid qiladi. Bu noxush kayfiyat egalari haqiqiy san'atkor va olimlarga davrdosh bo'ladi, ammo oradan yillar o'tishi bilan izziz yo'qoladi. Bu ham tarixning bir ibratli sabog'idir.

Birovdan eshitgan yoki har joydan "cho'qib" o'qiganlari asosida, ayniqsa, hozirgi internetlashuv zamonida ko'rganlaridan ko'chirib maqola yozish qiyin ish emas. Epik asar syujeti yoki voqeyiy she'rlarni qayta gapirib berish bilan ham qog'oz qoralash mumkin. Ammo asl adabiy tanqidiy maqola chinakam san'at asariga o'xshab tug'iladi. Uning o'ziga xos uslubi, kompozision qurilishi bo'ladi.

Meningcha, bugun adabiy tanqid shakl va mazmun jihatidan yangilanishi kerak. Ushbu ilm sohasi o'zining nazariy mezonlarini dunyo adabiyotshunosligida kechayotgan jarayonlarga uyg'unlashtirishi lozim. Chunki jahon adabiyotshunosligida adabiy tanqidchilikning struktural va immanent analiz, semiotik, intertekstual, genetik, germeneytik, psixotanqid kabi turlari mavjud. Bunday usullar o'rganilib, o'zbekona adabiy-ilmiy tafakkur bilan sintezlashishi natijasida bizda ham yangi tanqid maydonga keladi. G'arb adabiyotshunosligida badiiy asarga bir xildagi yondashuvlardan, jo'n ijtimoiy talqinlardan, yaxshi va yomon, real va noreal, oq va qora tarzidagi atigi ikki sifatdan bezish oqibatida "yangi tanqid" paydo bo'lgan edi. Zero, nazariy mezonlar maktablarga, maktablar shaxsiyatlarga, shaxsiyatlar muayyan millatlarga mansub. Shu ma'noda bizda ham kelajakda dunyo adabiyotshunosligiga o'z

ta'sirini o'tkazadigan yuksak ilmiy saviyali olimlar va ularning individual maktablari paydo bo'lishini orzu qilamiz.

Adabiy tanqid jonlanishi uchun nazariy qarashlarni kuchaytirish barobarida bevosita amaliy ishlar ham zarur: birinchidan, oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari magistratura bosqichida maxsus "Adabiy tanqid nazariyasi" yo'nalishini ochish va unga iste'dodli yoshlarni o'qishga qabul qilish kerak. Mutaxassis shakllanadi, ilm oladi. Bu faoliyat turini adabiy to'garaklar doirasida hal qilib bo'lmaydi; ikkinchidan, adabiy tanqidga doir maxsus jurnalga zarurat bor; uchinchidan, nufuzli jurnallar va nashriyotlarda bosilayotgan badiiy asarlarni ichki taqriz orqali mutaxassis nazaridan o'tkazish nizomlarini ishlab chiqish lozim.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
ADABIYOTSHUNOSLIK – BADIY ADABIYOT	
HAQIDAGI FAN	5
BADIY ADABIYOT- SAN’AT TURI SIFATIDA.....	8
BADIY ASARDA MAVZU VA G’OYA	11
BADIY ASAR SYUJETI VA KOMPOZISIYASI.....	14
BADIY ASAR TILI.....	17
ADABIY TUR VA JANRLAR.....	20
SHE’R TUZILISHI	23
ADABIY YO‘NALISH VA MAKTABLAR.....	26
BADIY ADABIYOT VA ADABIY JARAYON	29
INTERFAOL TOPSHIRIQLAR.....	32
KEYS TOPSHIRIQLAR.....	37
BADIY ASAR TAHLILI	40
JAHON ADABIYOTSHUNOSLARI.....	42
GLOSSARIY.....	46
ILOVA	52

Qaydlar uchun:

G. XALLIYEVA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Bosishga ruxsat etildi 10.11.17.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. Shartli 3,75 b.t. nusxada bosildi.
Buyurtma №

© Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2017.